

राज्यातील शेतक—यांच्या आत्महत्या
६ जिल्हया साठी विशेष पॅकेज

महसूल व वन विभाग
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
शासन निर्णय क्रमांक: एससीवाय—१२०५/प्र.क्र.१८९/म—७
दिनांक १९ डिसेंबर, २००५

प्रास्ताविक:

गत काही वर्षात राज्यातील शेतक—यांच्या होत असलेल्या आत्महत्या हा शासनासाठी एक चिंतेचा विषय होता. या आत्महतेतपैकी ज्या आत्महत्या नापिकी, राष्ट्रीयकृत किंवा सहकारी बँकेकडून घेतलेल्या कर्जाची परतफेड न करू शकल्यामुळे होणारा कर्जबाजारीपणा व कर्ज परतफेडीचा तगादा या तीन कारणामुळे घडल्या असल्यास, अशा प्रकरणी, एक सहानुभूतीची बाब म्हणून, मुख्यमंत्री सहायता निधीतून योग्य ती मदत देण्यांत येत असे. तथापि, आत्महत्येच्या मुलभूत कारणाचा शोध घेवून त्यावर तातडीने उपाययोजना करण्याची गरज होती. यासाठी शेतक—यांच्या आत्महत्यांच्या सामाजिक, आर्थिक व मनोवैज्ञानिक अध्ययनासाठी शासनाने इंदिरा गांधी इन्स्टिट्यूट ऑफ डेव्हलपमेंट रिसर्च या संस्थेची नियुक्ती करण्यांत आली होती. या संस्थेने आपला अहवाल नुकताच शासनाकडे सादर केलेला आहे. सदर अहवालाची सखोल समीक्षा करणे व आत्महत्यांचे प्रमाण कमी करणे इत्यादी यांवर तातडीने उपाययोजना करण्यासाठी मा. मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती गठीत करण्यांत आली होती. या समितीने तयार केलेल्या प्रस्तावावर विचार करून, विदर्भातील आत्महत्येचे प्रमाण जास्त असलेल्या सहा जिल्हयासाठी खालीलप्रमाणे एक विशेष पॅकेज देण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. सदर पॅकेजमध्ये शेतक—यांच्या विकासासाठी व कल्याणासाठी विविध उपायायेजना अंतर्भूत करण्यांत आलेल्या आहेत.

शासन निर्णय :

सदर पॅकेजच्या तरतूदी विदर्भातील अमरावती, अकोला, बुलढाणा, यवतमाळ, वाशिम व वर्धा या सहा जिल्हयासाठी लागू राहतील. तथापि, काही तरतूदी, त्या त्या परिच्छेदामध्ये नमूद केल्यानुसार राज्यातील इतर भागासही लागू राहतील.

२. तातडीची मदत:

राज्यातील कोणत्याही जिल्हयात शेतक—याची आत्महत्या झाल्याचे निदर्शनास आल्यानंतर लगेचच संबंधित उप विभागीय अधिकारी/तहसिलदार, तालुका कृषि अधिकारी तसेच पोलिस ठाणे अधिकारी चौकशी करतील व जिल्हाधिकारी या यांच्याकडे अहवाल सादर करतील. जिल्हाधिका—यांच्या अध्यक्षतेखाली लोकप्रतिनिधी, शेतकरी प्रतिनिधी, जिल्हास्तरीय संबंधित अधिकारी, सेवाभावी संस्था इत्यादींची समिती गठीत करण्यांत यावी. या समितीने आत्महत्यांच्या कारणांची तपासणी करावी व ज्या प्रकरणी नापिकी, राष्ट्रीयकृत बँक, सहकारी बँक किंवा मान्यताप्राप्त सावकाराकडून घेतलेल्या कर्जाची परतफेड न करू शकल्यामुळे होणारा कर्जबाजारीपणा व कर्ज परतफेडीचा तगादा या तीन कारणामुळे घडल्या असल्यास, संबंधित शेतक—यांच्या वारसांना रु. १ लाख मदत देण्यांत यावी. यासाठी

संबंधित जिल्हाधिकारी यांचेकडे सामाजिक सुरक्षा व कल्याण या लेखाशिर्षाखाली पुरेशी रक्कम ठेवण्यांत यावी.

३. कर्जाची पुनर्बाधणी:

अ) सदर सहा जिल्हयातील शेतक—यांनी ३० नोव्हेंबर २००५ अखेर राष्ट्रीयकृत व सहकारी बँकेकडून घेतलेल्या रु.२५,०००/- पर्यंतचे थकित कर्ज व त्यावरील व्याज यांचे, आवश्यकता असल्यास नाबार्डच्या सहमतीने, पुनर्गठन (Rescheduling) करण्यांत यावे. या कर्जावरील पुनर्गठनापर्यंतचे देय व्याज शासन अदा करील. अशा पुनर्गठित मुद्दलाच्या वसुलीवर दोन वर्षे बंदी (Moratorium) राहिल व त्या पुढील तीन वर्षात तीन समान हप्त्यात सदर मुद्दल वसूल करण्यांत येईल.

ब) पुनर्गठनानंतर (Rescheduling) वित्तीय संस्थेला कर्जाच्या एकूण रकमेवर अधिकतम ९ टक्के व्याजदर आकारता येईल. संबंधित शेतक—यांनी पुनर्बाधणी कर्जाचे हप्ते मुदतीत परतफेड केल्यास त्यांना डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषि सहाय्यता योजनेअंतर्गत ४ टक्के व्याज सवलत उपलब्ध होईल. तसेच Moratorium च्या कालावधीमध्ये संबंधित शेतक—याने स्वतःहून कर्जाची रक्कम व्याजासह परतफेड केल्यास त्यास व्याजामध्ये आणखी दोन टक्के सवलत शासनाकडून देण्यांत यावी.

४. सावकारी कर्जाचे आवश्यक नियमन :

राज्यातील सर्वच जिल्हयातील मान्यताप्राप्त नसलेल्या सावकारांकडून घेण्यांत आलेली सर्व कर्जे बेकायदेशीर असल्याने त्या कर्जाची परतफेड करणे, संबंधित शेतक—यांवर बंधनकारक असणार नाही. सदर कर्जातून सर्व शेतक—यांना पूर्णपणे मुक्त समजण्यांत यावे. या कर्जमुक्तीला आवश्यक प्रसिध्दी देण्यांत यावी. परवानाधारक सावकारांमार्फत दिलेल्या कर्जावरसुध्दा सावकारी कायद्याप्रमाणे ठरवून देलेला व्याजदर लागू रहिल. याबाबतची सखोल तपासणी संबंधित विभागाने करावी.

५. दामदुपटीचा नियम सर्व सहकारी कर्जाला लागू.

शेतक—यांनी सहकारी बँकेतून घेतलेले अल्प, मध्यम व दीर्घ मुदत कर्जाला दामदुपटीचा नियम लागू केला जाईल, जेणेकरून शेतक—याला द्यावे लागणारे व्याज मुद्दलापेक्षा जास्त होणार नाही.

६. शेतक—यांच्या स्वयंसहायता गटामार्फत कर्ज वाटप:

अ) राज्यात अनेक ठिकाणी स्वयंसहायता गटामार्फत झालेल्या कर्जपुरवठ्याचा चांगला उपयोग होवून उत्पन्नात तसेच कर्ज परतफेडीच्या प्रमाणात झालेली वाढ लक्षात घेता, सदर सहा जिल्हयांत शेतक—यांचे स्वयंसहायता गट तयार करून त्यांच्यामार्फत राष्ट्रीयकृत, खाजगी व सहकारी बँकाकडून शेतीकर्ज पुरवठा वाढविण्यासाठी आवश्यक त्या उपाययोजना करण्यांत याव्यात.

ब) मागणीनुसार सर्व शेतक—यांना आवश्यक पतपुरवठा होईल. यासाठी विविध वित्तीय संस्थांना प्रोत्साहन देण्यांत यावे.

७. पतपुरवठा व्यवस्थांचे पुनरुज्जीवन :

अ)सदर जिल्हयातील कर्ज पुनर्गठित झालेल्या शेतक—यांना पुढील हंगामात शेती उत्पादन खर्च व इतर अनुषंगिक खर्च भागविण्यासाठी जास्तीत जास्त २५ हजार

रुपयांची पतमर्यादा, आवश्यकते प्रमाणे नाबार्ड भारतीय रिजर्व बँकेची परवानगी घेऊन, किसान क्रेडीट कार्डच्या माध्यमातून ९ टक्के दरसाल व्याज दराने देण्यांत यावी.

ब) या पत मर्यादेतून शेतक—याला आवश्यक वाटेल, त्या त्या वेळी पैसे उचलून शेती व अनुषंगिक खर्च भागवता येईल. उचललेल्या रकमांवर प्रत्यक्ष उचल केलेल्या तारखांपासून व्याज आकारले जावे. परतफेड मुदतीत केल्यास व्याजाच्या दरात ४ टक्के सवलत डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषि सहाय योजनेतून देण्यांत यावी. म्हणजेच शेतक—यांना दरसाल प्रत्यक्ष ५ टक्केच व्याज द्याले लागेल.

क) सदर कर्जासाठी कुठल्याही प्रकारचे तारण द्यावे लागणार नाही.

८. पीक विमा योजनेच्या विमा हप्त्यात सवलत:

सदर सहा जिल्हयात केद्र शासनाची पीक विमा योजना अस्तित्वात आहे. या योजनेमध्ये ८० टक्के जोखीम स्तरासाठी खालीलप्रमाणे विमा हप्त्याचा भार शासनाने सोसावा.

कापूस	अल्प, अत्यल्प भूधारक	—	७५ टक्के
	इतर भूधारक	—	५० टक्के
इतर पिके	अल्प, अत्यल्प भूधारक	—	५० टक्के

९. उत्पादन वाढीसाठी शेतक—यांना आर्थिक मदत :

आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत असलेल्या सहा जिल्हयातील एकूण ६० हजार शेतक—यांना पुढील तीन वर्षांत उत्तम शेती करता यावी, यासाठी जमीन सुधारणा, मूळस्थानी जलसंधारण, सेंद्रीय शेती पध्दतीचा वापर, बियाणे, जैविक खते, जैविक औषधे खतांचा एकात्मिक वापर यासारख्या घटकांसाठी प्रत्येक शेतक—याला एकूण रु. २५ हजार पर्यंतची (तीन वर्षांच्या कालावधीत) मदत देण्यांत यावी. या योजनेखालील जिल्हानिहाय लाभार्थी लोकसंख्येच्या प्रमाणात निश्चित केले जाईल.

१०. शेती संलग्न व्यवसायाला चालना :

अ) सदर सहा जिल्हयात शेतक—यांच्या स्वयंसहायता गटाला शेती संलग्न जोडधंदयासाठी उदा. दुग्धव्यवसाय, कुक्कुटपालन, रेशीम उद्योग, कृषि प्रक्रिया उद्योगाकरीता बँक कर्ज व अनुदान उपलब्ध करून देण्यांत यावे.

ब) सदर सहा जिल्हयात दरवर्षी एकूण तीन हजार स्वयंसहायता गटामार्फत एकूण ६० हजार शेतक—यांना अनुदान व कर्ज देवून हे जोडधंदे उभारण्यांत यावेत.

क) प्रत्येक स्वयंसहायता गटाला रु. १ लक्ष अर्थसहाय्य वाटप करण्याचे उद्दिष्ट असेल. या योजनेखालील जिल्हानिहाय लाभार्थी लोकसंख्येच्या प्रमाणात निश्चित केले जातील.

११. कृषि प्रक्रिया उद्योगांना चालना :

सदर सहा जिल्हयात सहकारी क्षेत्रामध्ये शेतमालावर आधारित कृषि प्रक्रिया उद्योगांना चालना मिळावी यासाठी सहकारी तत्वावर उभारण्यांत येणा—या प्रक्रिया उद्योगांना १:५ या प्रमाणात भाग भांडवल उपलब्ध करून देण्यांत यावे.

१२. कापसाच्या संयुक्त शेतीला प्रोत्साहन देणे :

अ) सदर सहा जिल्हयात कापसाच्या संयुक्त शेतीकरीता टेक्स्टाईल मिल्स व जिनिंग प्रेसिंग मिल यांच्याशी शेतक-यांना थेट जोडून त्यांना लागणा-या उच्च प्रतीच्या कापूस उत्पादनाचे प्रकल्प हाती घेण्यांत यावेत.

ब) या संयुक्त प्रकल्पात कापसाची उत्पादकता वाढविण्याकरीता शेतकरी, कृषी विभाग व टेक्स्टाईल मिल यांच्यात संयुक्त शेतीपध्दत अवलंब करण्यास सामंजस्य करारनामा एमओयू करण्यांत यावा.

१३. मुलीच्या लग्नासाठी सामुहिक विवाह योजना:

सदर सहा जिल्हयांतील शेतकरी त्यांच्या मुलीच्या लग्नासाठी कर्जबाजारी होउ नये, म्हणून सामुहिक विवाहाच्या संकल्पनेला प्रोत्साहन देण्यांत यावे व त्यासाठी प्रत्येक जिल्हयासाठी रु. १ कोटीची वार्षिक तरतुद करण्यांत यावी.

१४. भांडवल उभारणी निधीची परतफेड :

कापूस एकाधिकार योजनेखाली भांडवली उभारणी निधीत ज्या शेतक-यांचे पैसे जमा आहेत, त्यापैकी ५० टक्के रक्कम, १२ टक्के व्याजासहीत संबंधित शेतक-यांना चालू आर्थिक वर्षात परत करण्यांत यावी व उर्वरित रक्कम पुढील आर्थिक वर्षात देण्यांत यावी.

१५. कापूस पिकविणा-या शेतक-यांना दिलासा :

राज्यातील कापूस उत्पादक शेतकरी यावर्षी अतिवृष्टी, अल्पवृष्टी अशा विविध नैसर्गिक आपत्तीत सापडला आहे. काही ठिकाणी बी.टी. कॉटनचे उत्पादन अपेक्षेप्रमाणे आले नाही तर, काही ठिकाणी लाल्या रागाच्या प्रादुर्भावामुळे उत्पादकतेमध्ये घट झाली. राज्यातील सर्व कापूस शेतक-यांना दिलासा देण्यासाठी एक विशेष बाब म्हणून या वर्षापुरती रु. १ हजार प्रतिहेक्टर, जास्तीत जास्त दोन हेक्टर मर्यादेपर्यंत मदत रोखीने बॅकमार्फत देण्यांत यावी. मात्र, अतिवृष्टीमुळे ज्या शेतक-यांना आधीच मदत मिळालेली आहे, त्यांना सदर मदत देय होणार नाही.

१६. सेंद्रीय शेती तंत्रज्ञान अभियान :

अ) सदर जिल्हयात शेतीवरील खर्च कमी करून नफा वाढविण्याकरीता सेंद्रीय शेती तंत्रज्ञान अभियान राबविण्यांत यावे. त्यात शेतीशाळा एकात्मिकृत व्यवस्थापन इत्यादी घटकांचा समावेश करण्यांत यावा.

ब) स्थानिकरित्या स्वयंरोजगार निर्मितीकरीता या अभियानात जैविक खत, जैविक औषध बियाणे इत्यादी उत्पादनाकरीता अनुदान उपलब्ध करून देण्यांत यावे.

१७. विदर्भ पाणलोट मिशन :

विदर्भात मराठवाडयाच्या धर्तीवर विदर्भ पाणलोट मिशन (अमरावती विभाग पाणलोट मिशन व नागपुर विभाग पाणलोट मिशन) स्थापित करण्यांत यावे. या मिशनद्वारे एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन संकल्पना माध्यमातून पाणलोट विकासाची सर्व प्रकारची कामे करून पर्जन्यधारीत शेतीमध्ये स्थिरता आणण्याचे प्रयत्न करण्यांत यावे.

१८. शेतक—यांच्या मार्गदर्शनासाठी हेल्पलाईन सुरु करणे

सदर सहा जिल्हयात अडचणीत असलेल्या शेतक—यांचे प्रबोधन करण्यासाठी प्रत्येक जिल्हयात एक हेल्पलाईन सुरु करण्यांत यावी. त्याशिवाय सेवाभावी संस्थेच्या मदतीने शेतक—यांचे मेळावे आयोजित करण्यांत यावे. या प्रत्येक जिल्हयात अशा कार्यक्रमासाठी पुरेशी तरतुद करण्यांत यावी.

१९ घोषित कार्यक्रमांचे संनियंत्रण.

उपरोक्त नमूद पॅकेजच्या प्रभावी संनियंत्रणासाठी एक वरिष्ठ अधिका—याची विशेष नेमणूक करण्यांत यावी व सदर अधिका—याचे मुख्यालय अमरावती येथे ठेवण्यांत यावे.

२०. वर नमूद पॅकेजमधील मुद्देनिहाय सविस्तर आदेश त्या त्या मुद्द्यांसमोर दर्शविण्यांत आलेल्या विभागांनी आवश्यकतेप्रमाणे वित्त विभागाशीइ सल्लामसलत करून निर्गमित करावेत. तसेच सदर मुद्द्यांची अंमलबजावणी करणे, त्या अनुषंगाने उपस्थित होणारे उपमुद्दे हाताळणे, विधी मंडळाचे कामकाज हाताळणे इत्यादी प्रकारची कार्यवाही, त्या त्या विभागानेपार पाडावी.

मुद्दा क्रमांक	विभाग
२	महसूल व वन विभाग (मदत व पुनर्वसन)
३ ते ७, ११ व १४	सहकार, पणन व वस्त्रोदयोग विभाग
६ व ७ (संयुक्तपणे) ८ ते १०, ११ (संयुक्तपणे) १२, १५, १६ व १८	कृषि व पदुम विभाग
१७	जलसंधारण विभाग
१३	महिला व बालकल्याण विभाग
१९	सामान्य प्रशासन विभाग

सदर शासन निर्णय उपरोक्त नमूद केलेल्या विभागाच्या तसेच वित्त विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यांत येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने

(के. एस. वत्स)

सचिव

मदत व पुनर्वसन

प्रति

सर्व मंत्री व राज्यमंत्री

अपर मुख्य सचिव (वित्त)

प्रधान सचिव (वने)

प्रधान सचिव (महसूल)

प्रधान सचिव (अन्न व नागरी पुरवठा)

प्रधान सचिव (महिला व बालकल्याण)

प्रधान सचिव (पदुम)

प्रधान सचिव (पाणीपुरवठा व स्वच्छता)
प्रधान सचिव (कृषि)
प्रधान सचिव (नगर विकास)
प्रधान सचिव (जलसंधारण व रोहयो)
प्रधान सचिव (पाटबंधारे)
सचिव (मदत व पुनर्वसन)
सचिव (सहकार)
सचिव (लाक्षेवि)
महालेखापाल, १/२ (लेखा व अनुज्ञेयता) मुंबई/ नागपूर
महालेखापाल १/२ (लेखा परीक्षा), मुंबई/नागपूर
महासंचालक, माहिती व प्रसिध्दी संचालनालय, मंत्रालय, मुंबई
सर्व विभागीय आयुक्त
सर्व जिल्हाधिकारी
अवर सचिव, म-३/कार्यासन अधिकारी म-११, महसूल व वन विभाग,
वित्त विभाग (व्यय-९/कोषा-५)
सर्व मंत्रालयीन विभाग
सर्व कार्यासन अधिकारी, महसूल व वन विभाग
प्रत माहितीसाठी,
मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव/मा. उपमुख्यमंत्री यांचे सचिव
मा. मुख्य सचिव/सर्व विभागांचे सचिव
सर्व मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव/स्वीय सहायक
निवड नस्ती (म-७ कार्यासन)